

БАЖАН О.Г.,
кандидат історичних наук,
доцент

*Дипломатична академія
України при МЗС України*

Обираючи з кінця ХІХ століття з різних мотивів (соціально-економічних, релігійних, політичних) Канаду країною проживання, українські переселенці намагалися не поривати зв'язків з Батьківщиною, прагнули як найактивніше брати участь у її суспільно-політичному, науковому та культурному житті. Ще на початку ХХ століття емігранти з України окрім завдання збереження національної субстанції в країні кленового листка, ставили за мету всебічно надавати допомогу українському народу як в добу національно-визвольних змагань 1917-1921 років, так і в часи радянських голодоморів 1921-1923, 1932-1933 років. Особливо посилювалися контакти канадських українців з представниками громадськості України в період Другої світової війни та в перші післявоєнні роки, що знайшло своє відображення в документах і матеріалах Національного архівного фонду України.

Різноманітні за характером і змістом опубліковані та неопубліковані джерела центральних державних архівів (Централь-

**ПРОБЛЕМИ
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ
ОРГАНІВ
ДЕРЖАВНОЇ
ВЛАДИ ТА
УПРАВЛІННЯ УРСР
З УКРАЇНСЬКОЮ
ГРОМАДОЮ
КАНАДИ В 1950-
1980-х РОКАХ В
ДОКУМЕНТАХ
НАЦІОНАЛЬНОГО
АРХІВНОГО
ФОНДУ УКРАЇНИ**

ний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Дипломатичний архів Міністерства закордонних справ України, Державний архів Служби безпеки України), присвячені політичним, культурним та науковим взаємовідносинам України та українсько-канадської громади в 1940-1980-ті роки, можна умовно поділити на чотири основні групи. Одним з найбільш ґрунтовних документальних корпусів зазначеної тематики є інформаційно-аналітичні матеріали вищого партійного та державного керівництва УРСР, що відображають його ставлення до діяльності політичних організацій, національно-культурних ініціатив української діаспори в Канаді.

До другої групи джерел належать щоденникові записи працівників радянського посольства в Оттаві, в яких висвітлюється внесок української еміграції, окремих ентузіастів у популяризацію національної історії, збереження рідної мови, налагодженні культурних, наукових та виробничих зв'язків між країнами СРСР та Канади.

Третю групу джерел складають оперативні матеріали радянських спецслужб, що дозволяють дослідити настрої української діаспори в Канаді, з'ясувати ставлення різних політичних угруповань до внутрішньої та зовнішньої політики СРСР, простежити практичні кроки українців за кордоном у підтримці дисидентського руху в УРСР.

Колекція листів з особових фондів Ю. Смолича, О. Гончара, В. Касіяна, З. Гайдай, П. Кравчука, що містяться в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва розкривають найбільш яскраві сторінки культурних взаємовідносин України та українсько-канадської громади на основі персонально-групових контактів в 1940-1980-ті роки. Зазначений корпус документів становить четверту групу джерел.

Сукупність вказаних джерел дають можливість виокремити і проаналізувати повною мірою стосунки українських державних і громадських організацій з українською діаспорою в Канаді, висвітлити маловідомі сторінки українсько-канадських відносин другої половини ХХ століття. Вказані матеріали дають підстави стверджувати, що незважаючи на розпал Другої світової війни, контакти канадських українців з представниками громадськості України не тільки не припиняються, а й набувають нового імпульсу. Впродовж радянсько-німецької війни канадські українці регулярно надсилали населенню УРСР медикаменти, одяг, посилки з подарунками. Не припинялася гуманітарна допомога з боку української діаспори і в перші післявоєнні роки. Факти свідчать, що в 1946 році українські організації Канади взяли участь у кампанії, яка передбачала адресну допомогу населенню України у вигляді іменних посилок. Така ініціатива

співвітчизників за кордоном змусила ЦК КП(б)У звернутися до міністра зовнішньої торгівлі СРСР А. І. Мікояна з проханням звільнити індивідуальні посилки з Канади від митних зборів на необмежений термін¹.

Наступного року прогресивними організаціями Канади та США було оголошено збір коштів на закупівлю консервованого молока, какао, взуття, одягу та медикаментів для дитячих будинків України. Протягом березня-червня 1947 року українцями Канади та США у вигляді пожертвувань зібрано 250 тисяч доларів для дітей-сиріт, 125 тисяч доларів на облаштування Львівського госпіталю, понад 6 тисяч підручників з англійської мови для шкіл УРСР².

У лютому 1948 року на адресу Ради Міністрів УРСР отримано 199 кг лікувального препарату – стрептоміцину, надісланого для поранених солдат Товариством об'єднаних українських канадців³.

Архівні документи, що відклалися у фондах Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, належним чином віддзеркалюють намагання українських організацій Канади в другій половині 1940-х років налагодити більш тісні культурні зв'язки з Батьківщиною. На початку 1946 року зусиллями юриста з Вінніпега В. Свистуна було започатковано діяльність Товариства культурних зв'язків з Україною, яке відразу розпочало кампанію по збиранню книг англійською мовою для Академії наук, вузів і шкіл України.

В той самий час з України до Канади почали надходити окремі періодичні видання, науково-популярна, художня література. Тільки за 1965-першу половину 1966 року по лінії Українського товариства дружби і культурного зв'язку з закордоном до Канади надійшло біля 20 тисяч продукції українських книговидавців⁴.

Одночасно з поширенням українського друкованого слова серед українсько-канадської громади, Українське товариство дружби і культурного зв'язку з закордоном приділяло велику увагу організації обміну теле-кінопродукцією між двома країнами. Як свідчать документи, впродовж 1965-1966 років з України на адресу українських організацій, культурних центрів, вищих навчальних закладів Канади надійшло 47 копій науково-популярних і хронікально-документальних кінофільмів англійською, французькою, російською та українською мовами. Серед них: “Українська РСР”, “О. Довженко”, “Ю. Шумський”, “Каштани Києва” та ін⁵.

Крім того, в згаданий період спільними зусиллями української та канадської сторін було налагоджено прокат українських кінофільмів в Північній Америці. Так на канадському екрані з успіхом пройшли художні кінострічки “Тіні забутих предків”, “Захар Беркут”. Весною 1984 року завдяки товариству “Україна” та канадській фірмі

“Укрфільм енд артiстiкс дiстрiбюшен” було проведено перший в післявоєнні часи фестиваль українських художніх фiльмiв.

В iнформаційно-аналітичних матеріалах Міністерства закордонних справ України знаходимо значний масив документів, присвячених розбудові ділових контактів між науковими установами, вищими навчальними закладами України та університетами і українознавчими центрами Канади в 1940-1980-ті роки. Факти свідчать, що в 1970-1980-х роках тісний взаємообмін інформацією, результатами наукових досліджень було налагоджено між науковими установами, вузами Києва, Львова, Чернівців та університетами в Реджайні, Саскатуні, Едмонтоні, Калгарі, Торонто, Оттаві. З метою розширення співробітництва в галузі науки та освіти вищим політичним керівництвом УРСР створювались належні умови для навчання канадських громадян у вузах України.

Значний корпус документів, що міститься в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному архіві вищих органів влади та державного управління України, поточному архіві Міністерства закордонних справ, дозволяє розкрити роль різних українських організацій у збереженні національно-культурних традицій, визначити внесок окремих канадських українців у популяризацію визначних вітчизняних пам'яток історії і культури. Так, з інформації міністра закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльського першому секретареві ЦК Компартії України М.С. Хрущову, довідуємося, що “ в 1951 році виповнюється 60 років української еміграції в Канаді. Прогресивні українські організації, бажаючи відзначити цю дату, прагнуть встановити в Торонто пам'ятник Тарасу Шевченку. З погляду на це вони просять, щоб за проектом українського архітектора, з українського мармуру або бронзи, українськими скульпторами був висічений або відлитий пам'ятник, а уряд УРСР, щоб підніс його як дар українській еміграції в день її 60-річчя”⁶. Подібна ініціатива української громади Канади була схвально зустрінута не тільки керівником республіканської партійної організації М.С. Хрущовим, а й сталінським оточенням в Москві. Зокрема, в постанові Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У “Про будівництво пам'ятника Т. Шевченку в м. Торонто” від 11 жовтня 1948 року йшлося : “Йдучи назустріч побажанням прогресивних організацій в Канаді про відзначення 60-річчя української еміграції в 1951 році, Рада Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У постановляють:

1. Піднести українській еміграції в Канаді в день її 60-річчя пам'ятник поета Т. Г. Шевченка як дар народу Радянської України.
2. Зобов'язати Управління у справах архітектури при Раді Міністрів УРСР (тов. Остапенко) розробити програмне завдання

на складання проекту пам'ятника Т. Г. Шевченка в м. Торонто в місячний термін і подати його на затвердження в Раду Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У.

3. Виконання проекту пам'ятника Т. Г. Шевченку доручити заслуженому діячу мистецтв, дійсному члену Академії архітектури УРСР, скульптору Лисенку М. Г...
4. Зобов'язати Міністерство фінансів УРСР (тов. Махновського) профінансувати роботи по складанню проекту пам'ятника Шевченку⁷⁷.

В процесі роботи творчих колективів над пам'ятником видатному діячу української культури найбільш довершеним та оригінальним урядовою комісією було визнано проект скульпторів Макара Вронського та Олексія Олійника.

Перший на американському континенті монумент Великому Кобзарю було споруджено в 1951 році в м. Палермо (нині Оаквілл), поблизу Торонто. На пам'ятнику українському поету вибиті слова: "Т. Г. Шевченко. 1841-1861. Від українського радянського народу українцям Канади. м. Київ. 1950 рік." На церемонії відкриття 1 липня 1951 року, як згадують учасники тих подій, в Палермо з різних провінцій Канади, а також багатьох міст США прибуло понад 45 тисяч українців.

Крім завдання виготовлення пам'ятника Т. Шевченку, органи державної влади та управління Української РСР переймалися проблемами створення та функціонування повноцінного музею Великому Кобзарю в Канаді. У фондах Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном знаходимо чимало розпоряджень, клопотань, звернень урядових структур до культурно-освітніх закладів України, творчих майстерень щодо фінансування, виготовлення і відправки експонатів до музею Т. Г. Шевченка в Палермо.

Завдяки зусиллям уряду і громадськості України експозиція музею Т. Г. Шевченка в Палермо протягом 1950-х років поповнилася 35 картинами, 9 скульптурами, цілим рядом копій шевченківських полотен, експонатами епохи, в якій жив і творив великий майстер слова та пензля⁸.

У ряді аналогічних документів Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном йдеться про надання допомоги діаспорі Канади у виготовленні та спорудженні пам'ятників українському письменнику В. Стефанику м. Едмонтоні, поетесі Лесі Українці у Саскатуні, погруддя І. Франка у Вінніпезі⁹.

Архівні документи вищого партійного керівництва республіки, Українського товариства дружби і культурного зв'язку з закордоном, особові фонди відомих істориків, літераторів, художників допомага-

ють не тільки розкрити досвід українського музейництва в Канаді, роль окремих представників діаспори у збереженні української та українсько-канадської культурної спадщини, а й належним чином оцінити вклад материкової України, органів державної влади та управління, громадських організацій у підтримці вогнищ української культури у Північній Америці, створенні ряду музеїв, бібліотек, популяризацію високого українського мистецтва за кордоном.

В центрі уваги владних структур УРСР, радянських дипломатів в Канаді постійно перебувала діяльність подвижника української культури М. Колянківського, який заснував музей “Страсті Христові Василя Курилика” біля знаменитого водоспаду “Ніагара Фоллз”. Віддаючи належне збирачу збірки пам’яток образотворчого, декоративного, народного мистецтв, Рада Міністрів Української РСР прийняла рішення про надання допомоги музею у розширенні власної експозиції. Протягом 1970-х років українською стороною музею було безоплатно передано близько 600 експонатів, що відтворювали сторінки минувшини України¹⁰.

Про масштаби співпраці України з музейними інституціями Канади промовисто говорять архівні документи Міністерства культури УРСР. Так, за інформацією цього відомства впродовж 1970-х років для потреб українського музейництва в Канаді було передано близько чотирьох тисяч експонатів, що увічнювали пам’ять про історичну Батьківщину.

Разом з тим, документи Дипломатичного архіву МЗС України, Центрального державного архіву громадських об’єднань України, Державного архіву Служби безпеки України дають чудове уявлення про внесок організацій діаспори у збереження рідної мови. Як повідомляв перший секретар посольства СРСР у Канаді В. Ліпатов ЦК КПРС та ЦК КПУ у країні кленового листка на початок 1970-х років проживало близько 500 тисяч українців, об’єднаних у 40 національних організацій¹¹. З ініціативи громадських організацій в структурі Комітету українців Канади – “Українське національне об’єднання” (УНО), “Союз українських самостійників”, “Ліга звільнення України”, “Братство українських католиків”, “Пласт”, “Організація демократичної української молоді” та ін. систематично проводились “Дні Української Народної Республіки”, “українські тижні”¹². В ході цих акцій, які відбувалися при підтримці мерів Вінніпегу, Едмонтоні, Торонто порушувались як мовні проблеми в середовищі українсько-канадської громади, так і наслідки політики русифікації в Україні. Під час одного з таких “українських” заходів в 1972 році була висунута ідея канадської інтелігенції українського походження про створення канадської асоціації вчителів української мови, яка була реалізована лише у

жовтні 1973 року. На травень 1974 року в асоціацію, яку очолив доктор філології Б. Білаш, входило близько 70 викладачів з державних шкіл провінцій Альберти, Манітоби, Саскачевану та Онтаріо¹³. У своїй повсякденній роботі члени асоціації ставили за мету узагальнити досвід вивчення і викладання української мови у Канаді та УРСР, популяризувати українську історію, мову та культуру в канадських школах та університетах.

Проблемами функціонування української мови в УРСР, як довідуємося з інформацій Посольства СРСР в Канаді виступало Об'єднання українських письменників "Слово", очолюване сином відомого письменника Василя Стефаника-Юрієм. У червні 1973 року у Торонто ця впливова організація провела свій з'їзд, присвячений політиці русифікації в Україні, "виродженню української мови в УРСР".

Здійснення державної політики, спрямованої на розширення сфери вжитку, утвердження і подальший розвиток російської мови в національних республіках СРСР, викликала стурбованість навіть з боку Товариства об'єднаних українських канадців та Комуністичної партії Канади, зорієнтованих на тісну співпрацю СРСР.

Аналіз документальних матеріалів вищого політичного керівництва Української РСР, допомагають з'ясувати умови, обставини, мотиви перебування делегації ЦК Компартії Канади в Україні у березні-квітні 1967 року. У процесі наукового опрацювання масиву документів загального відділу ЦК КПУ стає відомим, що завдяки наполяганням Товариства об'єднаних українських канадців у січні 1967 року пленумом ЦК Компартії Канади було прийнято рішення вислати делегацію в УРСР для з'ясування питань, пов'язаних з реалізацією національної політики СРСР.

Документи відділів ЦК КПУ, Міністерств культури, вищої і середньої спеціальної освіти дають можливість реконструювати цілісну картину перебування членів делегації Комуністичної партії Канади в Україні, відтворити теми розмов, дискусій при зустрічі з першим секретарем ЦК КПУ П. Ю. Шелестом, відповідальними працівниками Академії наук УРСР, Держплану УРСР, Спілки письменників України, кіностудії ім. Довженка, ректорами вузів Києва, Полтави, Львова¹⁴.

Як свідчать документи Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, інформація про стан національної культури, історії, мови, економіки збиралися українцями Канади не лише через офіційні канали. Проаналізувати політичні, економічні, ідеологічні передумови політики русифікації України ставив за мету член Комуністичної партії Канади, українець за походженням Джон Коляс-

ка, який з вересня 1963 по серпень 1965 року навчався у Київській вищій партійній школі при ЦК Компартії України. Зібравши конкретні факти, пов'язані з дискримінацією української мови та культури, І. Коляска влітку 1965 р. за допомогою своїх співвітчизників С. Мацієвича і Д. Голоско намагався вивезти заховані в тайниках документи і праці дисидентів, які найбільш яскраво характеризували політику русифікації України. Спроба ця виявилася невдалою. Накопичені ним матеріали були вилучені органами КДБ на Київській та Московській митницях, а сам І. Коляска за підривну діяльність проти Радянського Союзу був видворений за межі країни¹⁵.

Джерельна вартість документів колишніх спецслужб, зовнішньополітичного відомства УРСР полягає ще в тому, що вони дають змогу проілюструвати ставлення діаспори до дисидентського руху в Україні. У відомчих архівах Служби безпеки України та Міністерства закордонних справ знаходимо документи, які проливають світло на діяльність організаційних структур, створених при українських організаціях Канади, які координували величезні за своїм обсягом петиційні кампанії, спрямовані проти політичних репресій в УРСР¹⁶.

Архівні матеріали загального відділу ЦК КПУ та МЗС є носіями інформації щодо спроб діаспори увічнити пам'ять мільйонів українців, жертв голодомору 1932-1933 років. Як видно з документів, активного й цілеспрямованого характеру акції, пов'язані з сумною датою в історії українського народу в середовищі української діаспори Канади набувають в першій половині 1980-х років.

З ініціативи громадян Канади, перш за все українського походження, 23 жовтня 1983 року у столиці провінції Альберта м. Едмонтоні був відкритий перший у світі пам'ятник жертвам голоду в Україні, автором якого була монреальський скульптор Людмила Теметя. Деяко пізніше монумент жертвам українського голокосту було споруджено у м. Вінніпезі.

В рамках заходів зі вшанування трагічної події запроваджувався курс з вивчення причин і наслідків голоду в Україні 1932-1933 років. За навчальний посібник зі спецкурсу школярам пропонувалась книга Василя Гришка "Український голокост 1933 року", видана в 1983 році коштом української діаспори Канади та США.

Як повідомляли радянські дипломатичні джерела схвально зустріла громадськість Канади проведення з 30 листопада по 4 грудня 1984 року в Торонто Світового конгресу вільних українців. Незважаючи на "суворе попередження" радянського посольства Міністерству закордонних справ Канади "про недопустимість підтримки нацистських недобитків", а тим паче виступу перед ними відомих політичних діячів, на Конгресі з великою промовою висту-

пив лідер прогресивно-консервативної партії Брайан Малруні, який наголосив на навмисному знищенні радянською владою мільйонів українців під час штучного голоду в 1932-1933 роках.

Аналогічні акції української діаспори, що привертала увагу міжнародної громадськості до нагальних проблем своєї історичної Батьківщини, проводились і в інших містах Канади.

Завершуючи загальний огляд матеріалів Національного архівного фонду, можна стверджувати, що корпус джерел, який є в розпорядженні істориків, дозволяє в повній мірі висвітлити найбільш яскраві сторінки політичних, культурних та наукових взаємовідносин України та українсько-канадською громадою як по лінії державних органів, громадських організацій, так і на основі персонально-групових контактів в 1940-1980-ті роки. Крім того, зазначені архівні матеріали стануть в нагоді дослідникам міжнародних відносин другої половини ХХ століття, новітньої історії України.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Дипломатичний архів МЗС України: – Ф. 1, оп.1, спр. 105, арк.10.
- ² ЦДАГО України: – Ф. 1, оп.23, спр.4965.-Арк.232; спр. 4365, арк.98.
- ³ ЦДАВО України: – Ф.2, оп.7, спр. 6297, арк. 136.
- ⁴ ЦДАГО України: – Ф.1,оп. 24, спр.3642, арк.70-72.
- ⁵ Там само. – Спр. 3624, арк. 70.
- ⁶ Там само. – Оп. 23, спр. 5192, арк. 20.
- ⁷ Там само. – арк. 21-22.
- ⁸ Дипломатичний архів МЗС України: – Ф.1,оп. 1, спр. 806, арк.5.
- ⁹ ЦДАВО України: – Ф.5110, оп.1, спр.2374, арк. 35; спр. 806, арк.5; Дипломатичний архів МЗС України: – Ф. 1,оп. 1,спр. 2863, арк.5.
- ¹⁰ ЦДАГО України: – Ф.1,оп. 25, спр.1135, арк. 65.
- ¹¹ Там само. – Спр. 592, арк. 54.
- ¹² Дипломатичний архів МЗС України: – Ф.1,оп.1спр. 1824, арк.39-40.
- ¹³ ЦДАГО України: – Ф.1,оп.25, спр.104, арк.23-25; ЦДАВО України: – Ф. 166, оп.15, спр.6154, арк.2-13.
- ¹⁴ ЦДАГО України: – Ф. 1,оп. 25, спр.104, арк.23-25; ЦДАВО України: – Ф. 166,оп. 15, спр. 6154, арк. 2-13.
- ¹⁵ Державний архів Служби безпеки України: – Спр. 6805, Т. 8, арк.203; Т.18, арк. 40-41.
- ¹⁶ Дипломатичний архів МЗС України: – Ф. 1, оп.1, спр. 2711, арк. 14.

Надійшла до редакції 12.01.2003